

Лекції по історії українського права

У книзі вміщено популярні лекції з історії українського права, читані в 20-х роках вітчизняним вченим Р. М. Лащенком (1878-1929) в Українському університеті в Празі.

Наукові судження автора щодо історико-правових підстав для формування українським народом власної державності ґрунтуються на висновках ретельного дослідження його правових звичаїв та численних пам'яток права періоду княжої та литовськопольської доби.

Р. Лащенко

Лекції по історії українського права

Репринтне видання

Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2021

ББК 67.2 (4УКР)

Л 32

Р. Лащенко.

Лекції по історії українського права.- Київ: Центр учбової літератури, 2021, -252 с.

У книзі вміщено популярні лекції з історії українського права, читані в 20-х роках вітчизняним вченим Р. М. Лащенко (1878-1929) в Українському університеті в Празі.

Наукові судження автора щодо історико-правових підстав для формування українським народом власної державності ґрунтуються на висновках ретельного дослідження його правових звичаїв та численних пам'яток права періоду княжої та литовсько-польської доби.

ISBN 978-611-01-2467-6

ВСТУП

Російське царське правительство, як відомо, ставилося надзвичайно вороже до українства. Політика російського уряду щодо України і до українства була здавна ясно визначена: українського народу, яко народу окремого від «русского», московського, царський уряд не визнавав. Для нього не існувало окремих від російської історії ні народу українського, ні права, ні навіть мови. Все, що нагадувало про Україну, її історію, її особну від московської культуру, в очах царського уряду і його агентів вважалося за «сепаратизм», майже за державний злочин. І уряд, виходячи з цієї засадничої щодо українства точки зору, систематично, майже від смерті Богдана Хмельницького до революції 1917 р., вживав усіх можливих заходів, щоб припинити розвиток на Україні національної української свідомості. В школах, війську, в урядових інституціях, в офіційних і офіційних органах російської преси — де тільки можливо — всюди провадилася в Україні агентами царського уряду ця політична тенденція.

Над нещасною Україною наче простяглася страшна лапа когось жорстокого ведмедя, що своїми пазурами рвав змучене і безсиле народне тіло, душив систематично, день у день протягом двох з половиною віків народну свідомість. Відомо добре, до яких ступенів у своїй ворожості до українства доходив російський уряд. Іноді урядові заходи проти українства межували з варварством. Відомо, наприклад, що за часів «гуманного» царя Олександра II був такий період, коли в серці України — Києві на концерті не можна було проспівати української народної пісні мовою українською і українську пісню перекладали на мову італійську або французьку; відомо, що слово Боже — Сван-

геліє — в перекладі на українську мову до самої революції 1905 р. було заборонено друкувати. Автор цих рядків добре пам'ятає той час, коли на Херсонщині в книжкових крамничках, навіть «земських», продавали селянам твори народного українського поета Шевченка в перекладі на мову російську. «Наймичку» Шевченка українські селяни змушені були читати в досить невдалому перекладі — замість української «Наймички» читали «Батрачку».

Такі факти свідчили не тільки про ворожість до українства, але й про політичний фанатизм агентів російського уряду, який в проведенні в життя своєї політичної тенденції доходив іноді до божевілля.

Тяжко приходилося в той час свідомим синам України! Стояти на варті національного руху, його активно підтримувати було майже героїзмом, бо ми ж добре знаємо, як жорстоко карав московський уряд українських діячів, які одверто боролися за національну українську ідею. Зокрема, «терниста» путь випала на долю наших письменників. Страждання велетня нашого слова — Тараса Шевченка є живий символ тої муки, котру поділили з ним усі наші письменники і літератори. Така ж сама путь була й уділом наших вчених. Чого-чого, а живого слова, живих думок, ясних променів науки над усе боявся царський уряд, бо він добре знав, що живе слово і наука — найстрашніша для нього сила, перед якою безсилі й безліч озброєних військ і твердині та перед котрою впадуть навіть і ерихонські стіни.

Розуміючи це добре, московський уряд майже цілковито усував українознавство із усіх шкіл на Україні: і середніх, і вищих. Цілі галузі науки, які торкались України, були виключені із програм російських вищих шкіл — наче України і українського народу не існувало. Коли ж деякі наукові дисципліни, що, власне, торкались України, і були допущені в російських університетах на Україні, то часто вони викладались призначеними від уряду вченими, пройнятими загальноросійською централістичною ідеологією. Для цих мужів науки українського народу, як окремого від московського, не існувало, як не існувало його і для царського уряду. Слова «Україна», «український» ними не вживались: замість «України» був «Юг России», «наш юг», «южнорусский народ» і лише в крайнім разі «Малороссия». Дякуючи цензурним умовам і політичному становищу в тогочасній Росії, ці терміни, аби уникнути всяких «непорозумінь», вживали іноді в своїх працях при їх виданні мовою російською і деякі українські вчені.

Зокрема, таких вчених, що свідомо чи несвідомо в своїх наукових викладах підтримували політичні тенденції московського уряду, було чимало на правничих факультетах російських університетів на Україні. Треба щиро визнати: були серед них і люди талановиті, з високою науковою ерудицією, з іменем в науці, але, на превеликий жаль, більшість з них була пройнята загальноросійською ідеологією, тенденції якої просвічували яскраво в їх працях та відбивали іноді в самій основі вартість їх наукових положень.

Зокрема, це можна сказати про професорів історії «русского» права, які, між іншим, під назвиськом історії «западнорусского» права викладали в російських університетах (але тільки почасти), власне, історію українського права. Значна більшість цих професорів цілком не рахувалась з українським народом, як з народом окремим від московського, і навіть тоді, коли їм приходилося спійняти свою увагу на найоригінальніших пам'ятках права чисто української правної творчості. В досліджуваннях цих вчених ці пам'ятки права, як і всі інші «західноруські» пам'ятки, були виявом і продуктом творчості «единого русского народа». Західноруське право — це була лише галузь одного дерева, одного загального цілого, місцева, може, й досить кольорова своєрідність творчої діяльності одного народу — «русского». Треба тільки придивитись до праць з історії руського права російських вчених, і там протягом сотень сторінок не зустрінеться не тільки назва «Україна», але й не знайдеться жодної думки, котра б свідчила, що автор точно відділяє українське й елемент як окреме поняття, що має свій визначений зміст. Під визначеним централістичним поглядом, з яким підкресленням ідеї — єдиної неділимої Росії і єдності цілого «русского» народу — проходила діяльність усіх російських вчених, які були пройняті пануючою в російському суспільстві національно-політичною тенденцією.

Але незважаючи на всю цю пануючу в Росії «казенну» ідеологію щодо українського питання, яка зосередилася і в російських «императорских» університетах, на щастя Україні, на наукове українське поле вийшла ціла низка видатних наукових працівників, які, переборюючи різні перешкоди, що їм ставив у їх діяльності російський уряд, заклали разом з трудами галицько-українських вчених міцний фундамент українській науці. Як того й вимагала дійсність, політична ситуація і становище України під пануванням царя московського, наукова праця українських вчених знайшла для себе перш за все широке поле в області

української історії і філології. Славетна і яскрава історія нашого народу, що впродовж століть боровся за свою національну ідею, історія, повна надзвичайного трагізму, цілої низки драматичних моментів, не могла не спинити на собі уваги вчених. Питання про те, хто ми, чії ми діти, яких батьків, ким, за що закуті,— це й було те перше питання, розв'язати котре науково стало питанням національної честі. І ми бачимо, що всі свої сили, всю свою енергію наші славетні вчені вжили, власне, на розв'язання цього основного питання, а також питань стосовно української етнографії, літератури, мови, археології і т. д.

Я не буду торкатись історії української історіографії, яка й значно раніш, хоч би в трудах Бантшиш-Каменського і Маркевича, мала своїх представників і яка вела свою традицію від відомої «Истории Русов» Гр. Полетики (за новітніми дослідженнями, автором «Истории Русов» був не Георгій Кониський, а Гр. Полетика, див.: *Дорошенко Д. «История Русов» // Хлібороб України, 1921. Кн. 3. Зб. 5 і 6*). Я не буду викладати історію української історії — це не входить в наше завдання, але я не можу не згадати тут таких імен, як професор М. Костомаров, В. Антонович і М. Грушевський, які — кожен у свій час — заклали своїми трудами з історії українського народу міцний науковий фундамент взагалі «українознавству».

Ще в розквіт діяльності В. Антоновича був покладений значний фундамент. В 70-х роках минулого віку в Києві відкривається так званий «Юго-западный отдел Географического общества». В цьому науковому товаристві, що відкрилося під російською назвою, стали працювати українські вчені. Дякуючи невпинним трудам вчених, що згуртувалися навколо цього товариства, стали тоді виходити «Записки юго-западного отдела» і «Труды экспедиций в юго-западный край». Після того як російське правительство зачинило «Юго-западный отдел», наукова діяльність була зосереджена в рідній Галичині, де в 1873 р. було засновано Товариство імені Шевченка, котре потроху й поширило свою наукову діяльність. Особливо активізувалася діяльність цього товариства з того часу, як його очолювати став наш видатний історик, професор Михайло Грушевський і славнозвісний письменник і вчений, нині небіжчик Іван Франко. З 1907 р., після першої революції, коли була вже можливість провадити більш організовано наукову діяльність на наддніпрянських теренах, в Києві було відкрито окреме від Львівського Київське наукове товариство.

Трудами наших видатних вчених — Костомарова, Антоновича, Драгоманова та їх учеників разом з трудами цілої низки українських істориків, філологів, етнографів, археологів і т. д. — був закладений настільки міцний фундамент українській науці в межах колишньої Росії, що український національний рух одразу набрав високоідейного, науково обгрунтованого змісту — національного і соціального розкріпачення багатомільйонного українського народу із тяжкої неволі. Одночасно труди галицьких письменників і вчених ширили національну свідомість на теренах Галицької України, а ідейний зв'язок між ними і культурними робітниками Наддніпрянської України ще більш поглиблював національну свідомість на території обох Україн.

Що торкається нашої науки — історії українського права, — то значний фундамент для її розвитку був покладений на території колишньої Росії — головне, в Києві *. Із заснуванням університету св. Володимира в Києві відомий вчений професор Д а н и л о в и ч присвячує чимало енергії для досліджування пам'яток «західноруського» права. Значно сприяв вже в 50-х роках минулого віку розвитку нашої науки відомий київський професор, теж давно небіжчик, І в а н и ш е в. Зокрема, видатною працею цього вченого з історії українського права була його відома розвідка про громадські (копні) суди, які ще в литовський і польський період нашої історії відбувалися на Україні; ця праця — «О древних сельских общинах юго-зап. России» — звернула на себе в свій час особливу увагу вчених. Видатне та почесне ім'я придбав собі вже з 60-х років ХІХ в. своїми працями з історії «західноруського» права і професор Леонтович («Русская Правда и Литовский Статут», «Крестьяне юго-зап. России по литовско-русскому праву ХV и ХVI вв.», «Сословный тип террит.-админ. состава литовского государства и его причины», «Правоспособность литовско-русской шляхты» і багато інших. Крім того, вже в 1869 р. професор Леонтович видав і курс «Истории русского права», який містить в собі багато цікавого матеріалу для українського правника щодо вияснення старовинного періоду нашого права.

Зважаючи на те, що історія українського права є наука, яка дуже тісно зв'язана з історією українського народу вза-

* Визначним осередком наукового досліджування нашої історії і права в Києві зробилася і т. зв. «Комиссия для разбора древних актов», на чолі котрої довгий час (1863—1882) перебував професор В. Антонович.

галі, величезний вклад в першу внесли своїми працями, зокрема монографіями, і наші видатні історики К о с т о м а р о в, А н т о н о в и ч, Г р у ш е в с ь к и й і їх ученики. Із праць професора Антоновича, що торкаються «українського» права, зокрема, відомі: «Очерк истории вел. княжества Литовского», «Исследование о городах юго-зап. края», «О происхождении шляхетских родов юго-зап. края» та ін. Із праць професора Грушевського — «Історія Київської землі», «Барское староство» і ін. Почесне ім'я собі в ХІХ в. завоював у науці історії українського права київський професор К і с т я к о в с ь к и й . Видатним вкладом в науку нашого права являється його відома праця «Права, по которым судится малороссийский народ». Серед вчених, що присвячували свою енергію «західноруському» праву, видався значно І в а н Н о в и ц ь к и й (дуже відомий, наприклад, його твір з історії «західноруського» права «Очерк истории крестьянского сословия юго-зап. России в XV—XVIII вв.»). Так само відомі праці з «зах.-руського» права московського професора Л ю б а в с ь к о г о — одного із найкомпетентніших знавців цього права; вкажемо тут хоча б на відому його працю «Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства», також на «Лит.-руський сейм». Своїми працями з історії єврейства у Литовсько-Українській державі придбав собі в науці почесне ім'я відомий професор Петербурзького університету, давно вже небіжчик, українець Б е р ш а д с ь к и й . Із київських професорів-росіян видатне в науці становище займає професор історії «русского» права небіжчик В л а д и м и р с ь к и й - Б у д а н о в ; вкажемо хоча б на такі його роботи, як «Немецкое право в Польше и Литве», «Поместья в Литовско-Рус. государстве», «Формы крестьянского землевладения в Лит.-Рус. государстве XIV в.» та ін. Сприяли розвиткові «зах.-руського» права і вчені школи професора Владимирського-Буданова: київський професор Я с и н с ь к и й («Главный Литовский трибунал», «Уставные земские грамоты» і ін.), професор М а л и н о в с ь к и й («Учение о преступлении по Литовскому Статуту», «Рада Вел. княжества Литовского...») *, М а к с и м е й к о («Сеймы Лит.-Рус. государства», «Источники... Литов. Статута»). Відомі також і праці професора Київського університету Д е м ч е н к а «Наказание по Литовскому Статуту». Чимало також сприяли своїми працями розвиткові нашої науки і

* Професор Малиновський залишив після себе і цілий курс з історії руського права.

ЗМІСТ

Передмова	3
Вступ	6
Історія українського права як наука	18
Джерела історії українського права	20
Звичай і закон	—
Поділ історії українського права на періоди (доби)	31

КНЯЖА ДОБА

ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА ДОБИ КНЯЖОЇ

Договори українців (русинів) з греками	35
Договори з німцями	39
Вічеві постанови	40
Князівські устави	41
Церковні устави	43
Речешчі візантійського права	44
Руська Правда	47

ІСТОРІЯ

ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

Територія України	55
Найдавніше розселення українських племен і їх побут	—
Теорія походження давнішої української («руської») держави	60
Старадавній «городовий» устрій земель. Значення і роль городів	64
Русь (земля Полянська, земля Київська) як осередок української державності	68
Торгівля як фактор у процесі створення Української держави. Роль і значення дружинного елемента	—

Відокремлення земель	72
Національна єдність	73
Населення	75
Невільники	—
Свобідне населення	83
Смерди	—
Бояри	86
Гості, кушці і чорні городські люди	89
Церковні люди	94
Ізгої	95
Влада	96
Віче	—
Князь	106
Князівські з'їзди та договори князів між собою	115
Органи управління	117
Органи влади центрального управління (княжі). Рада князя, або «боярська дума»	118
Княж двір	122
Фінансове урядування	125
Органи влади на місцях (княжі)	132
Земські органи влади	133
Тисяцький	134
Органи влади земського управління (місцеві)	135
Соцькі та десяцькі	—
Народний суд	—
Адміністративний поділ	137
Військо	139
Федеративний принцип на Україні і теорія Костомарова	142
Загальний висновок про основні підвалини старої української (київсько-руської) державності	147
Підупад Києва	148
Галицько-Володимирська держава	150
Роль і значення православної церкви та її правне становище на Україні в княжу добу	155
Підсумкові положення	167

ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКА ДОБА

Українські землі в складі Великого князівства Литовського	171
Впливи права українського на суспільне життя XIV — XV віків у Великому князівстві Литовському	180

ПАМ'ЯТКИ ПРАВА ДОБИ ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ

Пам'ятки права литовсько-руські	192
Привілеї в. князів Литовських	—
Земські привілеї	196
Обласні привілеї	206
Судебник короля Казимира Ягайловича, даний Литві 29 лютого 1468 р.	214
«Устави» і «ухвали» великих князів Литовських	216
Литовський Статут	218
Пам'ятки права німецького	220
Пам'ятки права польського	235
Литовська метрика	248

Р. Лащенко

Лекції по історії українського права

Репринтне видання

Підписано до друку 06.12.2021 р. Формат 60x84 1/16.
Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Ум.
друк. арк. 16,5.

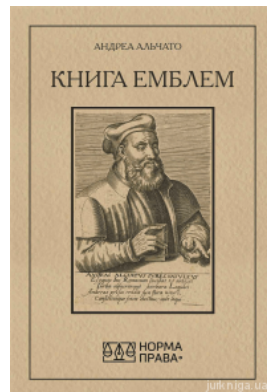
ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури»
вул. Електриків, 23 м. Київ 04176

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 2458 від
30.03.2006 р.

Книги, які можуть вас зацікавити

Історія держави і права зарубіжних країн

Книга емблем

Історія судових і правоохоронних органів України. Курс лекцій

ОУН і УПА у правовому полі

Перейти до галузі права
Історія держави та права

[Перейти на сайт →](#)